

Ismertetések és bírálatok.

A germánok elágazása.

RICHARD LOEWE: *Die ethnische und sprachliche Gliederung der Germanen.* Halle, Niemeyer 1899. 59 l.

OTTO BREMER: *Éthnographie der germanischen Stämme.* Strassburg, Trübner 1900. 216 l.

RUDOLF MUCH: *Deutsche Stammeskunde.* Leipzig, Göschen 1900. 145 l.

A germánok elágazásának kérdése régóta foglalkoztatja a tudományt s GRIMM JAKABTÓL kezdve a kutatók nagyon különböző módon próbálták a germán egység megoszlását és az egyes főtörzseknek, a gótnak, skandinávnak és németnek, egymáshoz való viszonyát megállapítani. GRIMM a gót és a felnémet nyelvnek közelebbi rokonságát hirdette, a gót nyelvnek egyenesen «felnémet jelleméről» beszélt, e mellett azonban a gót és a skandináv nyelvnek bizonyos kapcsolatát is («ein gewisser anschluss an das nordische») engedte meg. SCHLEICHER ÁGOST (*Die deutsche Sprache*⁴ 91) a három nyelvágnak különállását vitatta, FÖRSTEMANN pedig (*Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung* 18, 186) úgy képzelte a dolgot, hogy a germán egységtől («alturdeutsch») először a gót szakadt el, a német és skandináv még együtt maradt («mittelurdeutsch») s csak hosszabb idő múlva vált el a skandináv nyelv. HOLTZMANN (*Altdeutsche Grammatik* VI. l.) viszont azt tanította, hogy a góthoz legközelebb áll a skandináv, tőle legtávolabb a német nyelv. MÜLLENHOFF (l. most *Deutsche Altertumskunde*, 4, 121) és SCHERER (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*² 7. l.) meg éppen külön egységbe foglalták a gótot és a skandinávot a *keleti germánság* neve alatt, szembeállítva vele a *nyugoti germánságot*, azaz az angolszász, friz, ószász és ófelnémet nyelvek összességét. E felfogást részletesen kifejtette ZIMMER (*Ostgermanisch und westgermanisch* cz. értekezésében, *Zeitschr. für deutsches Altertum* 19, 393). BRAUNE is a keleti germán alapnyelv szószólójául lépett fel (*Beiträge* 9, 545), főleg arra a hangtani momentumra figyelmeztetve,

hogy az ősgermán *uw* mind a gótban, mind a skandinávban *ggw*, az ősgermán *jj* pedig a gótban *ddj*, a skandinávban *ggj* alakban tűnik fel (ez utóbbi hangváltozásnál BRAUNE a magyar *gy*-re is figyelmeztet). A germánuságnak egy keleti és egy nyugati ágra való oszlását tanítja KLUGE is (*Vorgeschichte der altgerm. Dialekte*² 421), míg BRUGMANN (*Grundriss der vergl. Gramm.* I², 16) e felfogás helyességét kétségbe vonja s a hármas tagolás («gotisch, nordisch, westgermanisch») mellett foglal állást; őt követi STREITBERG is (*Urgerman. Gramm.* 15. §.).

Míg a most említettek mind megegyeztek abban, hogy a megoszlást *elágazás* képében fogták fel, úgy tekintve a dolgot, hogy az egyeséges germán nép először két avagy három, de magában véve ismét egyeséges törzsre oszlott s ezekből keletkeztek új meg új elágazódás útján az egyes nyelvjárások, addig SCHMIDT JÁNOS egész más szempontból tekintette a kérdést. Ismeretes, hogy SCHMIDT már az indogermán alapnyelv megoszlására nézve is tagadta a «családfeelmélet» helyességét; kifejtette, hogy amaz alapnyelvben is épül oly nyelvjárási változatok fejlődtek ki, mint a ma élő nyelvek körében egy-egy dialektus átmenetül szolgált az őt körülvevő nyelvjárások között, csak miután e közvetítő nyelvjárások közül egyesek kivestek, lettek élesebbekké a határok s váltak külön az önálló nyelvek (*Die Verwandtschaftsverhältnisse der indg. Sprachen* 1872). SCHMIDT ezen elméletének megfelelőleg gondolta a germán nyelvegység megoszlását is (*Zur Geschichte des indg. Vocalismus* 2, 451): szerinte a skandináv nyelvnek mind a góttal, mind a némettel vannak rokon vonatkozásai, s az a kettő között mintegy átmenetül szolgál. SCHMIDT nézeteinek hatása az elágazás híveinek fejtegetésein is észrevehető, pl. ZIMMER és KLUGE említett műveikben a skandináv és a nyugati germán nyelvben mutatkozó egyezéseket a szomszédos érintkezés alapján magyarázzák.

Újabbán ismét más alapon magyarázták a germán törzsek és nyelvek rokonsági viszonyait. Volt már alkalmam e folyóiratban ismertetni KOSSINNA fejtegetéseit (*Indogerm. Forschungen* 7, 276); I. Ny. Közl. 29, 124.), a melyek szerint a gótok Skandinávia félszigetéről vándoroltak ki a Visztula torkolatának vidékére s így a gótok és skandinávok eredetileg egyazon nép voltak. Az ő felfogásához csatlakozott később BETHGE is (a DIETER F. szerkesztésében megjelent *Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte* cz. a. megjelent compendiumban, 1900), ő is a «keleti germán» egységet hirdeti, egyrészt nyelvbeli egyezések okából másrészt azért, «weil die germanischen besiedler des gebietes zwischen Oder und Pregel höchst wahrscheinlich aus Schweden und von den dänischen inseln gekommen waren» (XI. l.).

LOEWE a czímbe említett munkájában szintén KOSSINNA fejtegeté-

seiből indul ki. Míg azonban emez inkább etnologiai, főleg archaeologiai mozzanatokat tartott szeme előtt, addig LOEWE nyelvi okokkal akarja támogatni ama felfogást. Szorosabb rokonság megállapításának kérdésében a nyelvi tanúságok közül tulajdonképpen csak a *közös újításoknak* van bizonyító erejük, mert az a körülmény, hogy két nyelv az ősnyelvnek oly sajátosságait őrizte meg, a melyek a harmadikban veszendőbe mentek, még nem tanúskodik annak a kettőnek szorosabb együvértartozása vagy hosszabb ideig együttélése mellett. Ama bizonyító erejű nyelvi újítások természetesen épp úgy lehetnek hangtani, mint ragozás- vagy szóképzésbeli, mondattani vagy jelentéstani egyezések. Ilyenkor mellékes az, hogy az újítások kisebb vagy nagyobb számmal fordulnak-e elő; fontosabb az, ha az újítások sajátzerűek, mert minél különösebb valamely nyelvi újítás, annál nagyobb valószínűséggel lehet föltenni, hogy nem véletlen fejlődésen alapszik. LOEWE már most a gót és a skandináv nyelveknek több jelenségét sorolja fel, a melyek szerinte ily «közös újítás» számba mennek; így pl. a már említett *w* \rightarrow *u* és *jj* \rightarrow *gg* (*ddj*)-féle hangváltozáson kívül feltünőbbek, hogy a *w* tic. praes. mind a két nyelvben a gyöngye ragozást öltötte fel; hogy *-nan* végű inchoativ igéket melléknevekből is képezik (gót *fullnan* = óizlandi *föllna*). Nem lehet azonban tagadni, hogy a skandináv és a nyugati germán nyelvek is tüntetnek fel újítás számba menő egyezéseket, ilyenek a *z* \rightarrow *r*-változás, a hangsúlytalan *ai*-nak *ē*-vé válása, a reduplicáló praeteritumnak két ablaut-typussá fejlődése stb. Sőt vannak, bár csekélyebb számmal, a gót és a nyugati germán nyelvnek is közös újításai: a szóképzés terén az *-injōn* nőneműképzőnek és az *-inassus* elvont főnévképzőnek kifejlődése. E jelenségeket LOEWE következőleg igyekszik megmagyarázni. A gótok történet előtti időben Skandinávia félszigetén laktak: ebből az időből valók a gót nyelvnek az északi nyelvekkel közös újításai. Majd az alsó Visztula vidékére vándoroltak a gótok: ekkép, ez új elmélet szerint, bizonyos történeti hitelességre tarthat számot JORDANES amaz elbeszélése, hogy a gótok Berig királyukkal «ex Scandza insula» jöttek. Ez az átkelés, LOEWE szerint az újabb bronz-korszak idejében (600–300 Kr. e.) ment végbe. Új hazájukban a nyugati germánokkal léptek nyelvi érintkezésbe s ebből az érintkezésből magyarázódnak amaz említett egyezések. Később a Fekete-tenger felől húzódnak a gótok s most már csak az északi és a nyugati germán nyelvek mutatnak fel — megint a földrajzi szomszédságon alapuló — egyezéseket. A Skandináviából kivándorolt gótok maradvékait látja LOEWE (mint régebben BUEGE is) Gotland sziget lakóiban (*Gutar*).

LOEWE munkájának többi részeiben az egyes nyelvekakat illető részletkérdésekkel foglalkozik. A II. fejezetben azt vizsgálja, hogy a gótokon

kívül mely törzsek tartozhattak a keleti germánsághoz s mely viszonyban voltak ezek az északi germánokhoz. Kifejti, hogy a nyelv tényei nem bizonyítják e viszonyoknak szorosabb voltát; az archæologiai tanúságok azonban az együvértartozás mellett szólnak. A III. fejezet a nyugati germánokról szól. A Tacitustól említett ingvæonokat az anglofrizekkel azonosítja (v. ö. MÜLLENHOF *Deutsche Altertumskunde* IV, 120), az istævonok és erminonok területének a német nyelvtörület felel meg. Részletesebben szól a szász törzsről, melynek bölcsőjét a mai Holsteinben keresi. A longobardokról szólva, elveti BRÜCKNER feltevését, a mely szerint e törzs az anglofrizekhez tartozott.

A czímben említett második munka szerzője, BREMER OTTÓ, a germán törzsek általános ethnographiáját adja; szól a germánok eredetéről, jellemző testi és lelki vonásairól, legrégebb lakóhelyeiről, terjeszkedéséről és törzseiről, részletesen tárgyalva ez utóbbiak legrégebb történeti szereplését. BREMER e kérdések tárgyalásában gyakran nagyon is eredeti, sőt merész és kétes nézeteket koczkaztat, itt-ott következtelenek is látszik vagy pedig nem fejt ki teljes szabadsággal felfogását. Különben e kérdések nagyobb részének tárgyalása úgysem tartozik e folyóirat keretébe; ezúttal e munkából is csak a germánok megoszlására vonatkozó fejezeteket emelem ki. A főkérdés itt is a gótok és az északi germánok viszonyára vonatkozik (83. s köv. §§.). BREMER szerint a gót és északi germán nyelvek eredeti egységének igazi bizonyítékait nem szolgáltatják sem a hangtani, sem a szóképzésbeli egyezések, hanem csak a szókincs megfelelő elemei. E szókincsbeli tanúságok persze inkább negatív természetűek s nézetünk szerint abból a körülményből, hogy pl. a német *geist*, *jugend*, *zeit*, *gesund*, *gross*, *gehen*, *machen*, *sprechen*, *stehen*, *thun* és *ich bin* szavaknak megfelelő alakok megvannak a nyugati germánságban, de nincsenek meg a gótban és az északi nyelvekben, bajos a két utóbbinak szorosabb együvértartozására következtetni; lehet, hogy a nyugati germánság megőrzött oly szavakat, a melyeket a másik két ág, egymástól egész függetlenül, elveszített. BREMER tehát a gótnak és északi germánok együvértartozását teszi fel, e szorosabb viszonyok magyarázata azonban ő nála a KOSSINNA-féle elméletnek éppen megfordítása. BREMER szerint ugyanis a Kr. e. első évezred közepe táján a germánok az Elba és Odera között laktak s erről a területről indult ki a IV. vagy III. században Skandinávia (vagy a mint ő és más tudósok újabban következetesen mondják: Skandinávia; v. ö. MÜLLENHOF, *Deutsche Altertumskunde* II-359) benépesítése. E skandináviai települők eredetükre nézve keleti germánok, BREMER szerint egyenesen gótok voltak, e gótok másik része régi hazájuktól kelet felé, a Visztula vidékére vándorolt (85. 5: «Es kann nicht wohl bezweifelt werden, dass sowohl die ostgermanischen Goten,

als auch die schwedischen Gauten-Goten von *einem* volke ausgegangen sind, d. h. dass die Goten zum teil nach Schweden ausgewandert sind, während der andere teil an die Weichsel zog.»).

A *nyugati* germánok állítólagos nyelvi egységét, BREMER szerint, nem úgy kell felfogni, mintha az egységes germán törzs egy külön keleti és egy külön nyugati ágra oszlott volna. Itt kezdettől fogva több nyelvjárási lehetőség, az egységet sokféleség előzte meg, de a mikor a keleti germánok tovább vándoroltak, a magukra maradt különböző törzsek a folytonos érintkezésnél fogva bizonyos egységgé olvadtak (77. §.). A Kr. utáni első évezred első felében létesült egy *nyelvi szempontból* együvé tartozó nyugati germán csoport, ez azonban nem vált történetileg egységes néppé: a történetben az angolszászok, frizek, szászok, frankok, longobardok, thüringiaiak, bajorok és alemannok önálló népekül lépnek fel. Ezek közül egyrészt az anglofrizek, másrészt a németek kisebb nyelv-egységekké foglalhatók össze (80. §.). A német nép ethnographiai egységének, a mennyiben erről szólhatunk, csak az a történeti esemény vetette meg alapját, hogy az alemannok, bajorok, thüringiaiak és szászok a frankok politikai fenhatósága alá kerültek.

MUCH RUDOLFNak a czímbe említett könyve rövid foglatban ugyanazokat a kérdéseket tárgyalja, mint a BREMER munkája, csak hogy ezzel jórészt ellenkező felfogással. A germán egység megosztásának kérdéséről nagy óvatossággal szól. Az élő germán nyelveket egy északi és egy déli csoportba osztja be. amaz a norvég, izlandi, svéd és dán nyelveket foglalja magában, emez a német nyelvjárásiak összességét, hozzászámítva a longobard, friz és angolszász nyelveket is. A régekte keletre lakó germán törzsekre vonatkozólag — úgymond Much — azt lehetne várni, hogy ezeknek nyelve a nyugati fajrokonaikéval szorosabb viszonyban volt, mint az északiakéval, minthogy sem földrajzi, sem politikai viszonyok nem vontak köztük éles határokat. Mindamellet a gót nyelv ép az északi nyelvággal tüntet fel bizonyos egyezéseket. E jelenséget Much s úgy magyarázza, mint KOSSINNA és LOEWE: a bronz-korszakban, s. íleg már a kőkorszakban a germánok Európa északi részeiben lakó és onnan, a Skandináv-félszigetről vándoroltak törzsenként a mai Németország területére. Először a Keleti-tenger déli partvidékein telepedtek le, az Elba és Odera között, de még a bronz-korszak idejében túl is lépték e terület határait, Kr. e. 600 és 500 között valószínűleg már a Visztulát is elérték. Így a gótok is még Skandináviában éltek át nyelv-történetük kezdeteit s ebből a körülményből magyarázódnak az északi nyelvekkel közös nyelvsajátságaik.

Látnivaló, hogy a germánok elágazását tárgyaló újabb dolgozatok a régibb munkákétól meglehetősen eltérő eredményekre jutnak, eltérnek

azonban egymástól is. Hogy ebben a kérdésben sem lehet a teljes bizonyosságot elérni, annak oka persze a bizonyítás alapjául szolgáló anyag természetében rejlik. Egyben azonban megegyeznek az újabb vizsgálatok: a nyelvegység megosztásának kérdését nem lehet annak a felfogásnak egyoldalú alkalmazásával megoldani, a mely az úgyn. családta-elméletben nyert kifejezést; nem lehet az egyes törzseket olyanoknak tekinteni, a melyek egymástól egészen elszakadva, egymással nem érintkezve, egymásra nem hatva éltek és fejlődtek. Mindinkább tért hódít a *continuitas* elmélete s ezzel alapjában véve itt is az a felfogás érvényesül, hogy a nyelvnek a történeti időben szemmel kísérhető életéből következtetünk arra a korra, a melyből még nincsenek nyelvemlékek. A mint az újabb időkben azt tapasztaljuk, hogy az egyes nyelvi jelenségek (hangtörvények stb.) a nyelvterület egy-egy nagyobb részében terjednek, a nélkül, hogy a nyelvjárások határainál megakadnának, úgy lehetett az régebben is, még ha a kapcsolat nem is volt olyan szoros, mint a mai nyelvjárások között. Így igenis elfogadhatjuk azt a föltevést, hogy az északi és nyugati germánság között, vagy pedig a gót és a nyugati germánság között önállóvá válásuk idejében sem szakadt meg a nyelvi érintkezés és kölcsönhatás.

PETZ GEDÉON.

Kisebb közlések.

A -z gyakorító képző. — A -z képző BUDENZ (UA. 32.) szerint az -sz, -s gyakorító képzővel azonos (mégpedig az előbbi alakból fejlődött) és a következőkkel egyező: finn. -*sk*, -*ks* (-*kisi*); votj. -*šk*, -*š*, -*ž*; zürj. -*š*, -*ž*; mord. -*š*, -*š*, -*ks*, -*kš*; cser. -*šk* (-*kš*), -*š*, -*ž*; lp. -*š*, -*č*; vog. -*s*, -*š*; osztj. -*s*. BUDENZ nyomán magam is, bár nem minden kételkedés nélkül, együvé tartozóknak vettem e képzőket (M. Nyelvhaszn. 56); de újabban ismét fontolóra vettem a dolgot és más eredményre jutottam.

BUDENZ az id. helyen azt mondja: «... az -*sk*-ből fönmaradt dentalis spirans részben még *z* (*ž*)-vé lágyult, vagyis az -*sz* (-*s*) mellett -*z* (-*zs*) alakot is öltött e képző (v. ö. *küsszöb* és *közép*, *köz* [köz-*š*] a f. *keske*- ellenében MUGSz. 48. l.; *csüssz* és *csúz* rheuma).» — Ez ellen mindenekelőtt azt az ellenvetést lehet tenni, hogy a szóközépi és szóvégi *sz* > *z* hangváltzás (a hasonulás eseteit kivéve, a melyeket itt nem lehet számba venni) éppenséggel nem közönséges, hanem igen ritka a magyarban. S a mi példát tudunk rá, az egy sem régi keletű. A német *schuss*-ból lett *csüssz*, *csúz* a XVI. század hetvenes éveiben fordul elő legelőször (l. NySz. és Nyr. XVII. 168); s lehetséges, hogy itt nem is